

Martin Jemelka – Ondřej Ševeček

Tovární města Baťova koncernu

|

TOVÁRNÍ MĚSTA BAŤOVA KONCERNU

Evropská kapitola globální expanze

MARTIN JEMELKA – ONDŘEJ ŠEVEČEK

Academia
Praha 2016

Akademie věd
České republiky

Monografie byla vydána jako publikační výstup grantového projektu GA ČR č. P410/10/1995 *Tovární města Bařova koncernu* (2010–2015), řešeného ve Filosofickém ústavu Akademie věd ČR ve spolupráci s Vysokou školou báňskou – Technickou univerzitou Ostrava.

F Institute of Philosophy
Filosofický ústav AV ČR

IMRE KERTÉSZ KOLLEG JENA
Europas Osten im 20. Jahrhundert. Historische Erfahrungen im Vergleich

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Jemelka, Martin

Tovární města Bařova koncernu : evropská kapitola globální expanze /
Martin Jemelka, Ondřej Ševeček. – Vydání 1.. Praha : Academia, 2016.
910 stran. (Šťastné zítřky ; sv. 24)

Anglické resumé

ISBN 978-80-200-2635-4 (vázáno)

334.757 * 658.114-027.543 * 658.112.3 * 711.454 * 711.58:316.343-058.14 *
331.34 * (437.3) * (4)

- Bařovy závody
- koncerny Česko 20. století
- mezinárodní podnikání 20. století
- dceřiné společnosti Česko 20. století
- dceřiné společnosti Evropa 20. století
- průmyslová města Česko 20. století
- průmyslová města Evropa 20. století
- dělnické kolonie Česko 20. století
- dělnické kolonie Evropa 20. století
- sociální politika podniku
- kolektivní monografie

658 – Řízení a správa podniku [4]

Recenzovali:

prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc.

Fotografie na obálce: Tovární sídliště a v pozadí výrobní areál
v jugoslávském Borovu na fotografii z roku 1946.

© Martin Jemelka, Ondřej Ševeček, 2016

ISBN 978-80-200-2635-4

OBSAH

Předmluva 11

Úvod (Ondřej Ševeček) 15

K reflexi tématu: dobové diskuse, druhý život a současný stav poznání 17

Tovární města Bařova koncernu v souřadnicích soudobých výzkumů 37

Metodická a redakční poznámka 48

Geneze modelu továrního města a případ Zlína (Ondřej Ševeček) 54

Koncern Bařa: charakter růstu, struktura a její proměny 54

Bařovský Zlín 68

Městský prostor 73

Městská společnost 84

„Ideální průmyslové město“: k systematizaci koncernové praxe třicátých let 94

Od Zlína ke Gottwaldovu a zpět 102

I. Republika československá (protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika) (Martin Jemelka) 109

Otrokovice-Bařov 111

Úvodem 111

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 118

Výstavba závodu 118

Výrobní profil a obchodní činnost 123

Sociální poměry 130

Tovární město 133

Společenský vývoj 144

Třebíč-Borovina 150

Úvodem 150

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 156

Výstavba závodu 156

Výrobní profil a obchodní činnost 159

Sociální poměry 163

Tovární město 164

Společenský vývoj 171

Ratíškovice 175

Úvodem 175

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 180

Počátky dolování do zprovoznění dolu Tomáš 180

Těžba a hospodářský vývoj do roku 1945 185

Těžba a hospodářský vývoj po roce 1945 190

Sociální poměry 192

Firemní sídliště 194

Společenský vývoj 199

Svit-Batizovce 202

Úvodem 202

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 206

Výstavba závodu 206

Výrobní profil a obchodní činnost 216

Tovární město 221

Projekt továrního města, bydlení 221

Městské instalace, doprava, zdravotní péče, zásobování 227

Společenský vývoj 229

Napajedla 235

Úvodem 235

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 242

Výstavba závodu 242

Výrobní profil 246

Obchodní činnost a export 254

Sociální poměry 260

Tovární město 263

Zruč nad Sázavou – Bařov 268

Úvodem 268

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 272

Výstavba závodu 272

Výrobní profil a obchodní činnost 275

Sociální poměry 278

Tovární město 279

Projekt továrního města 279

Bydlení 284

Městská infrastruktura 288

Společenský vývoj 291

Šimonovany-Bařovany 297

Úvodem 297

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 311

Výstavba závodu 311

Výrobní profil a obchodní činnost 314

Sociální poměry 323

Tovární město 325

Společenský vývoj 337

Sezimovo Ústí 2 (Bařov) 345

Úvodem 345

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 349

Výstavba závodu 349

Výrobní profil a obchodní činnost 353

Sociální poměry 357

Tovární město 359

Společenský vývoj 374

II. Království Jugoslávie – Borovo (Martin Jemelka) 379

Úvodem 381

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 395

Výstavba závodu 395

Výrobní profil a obchodní činnost 397

Sociální poměry 413

Tovární město 416

Společenský vývoj 421

III. Německá říše – Ottmuth (Otměť) (Martin Jemelka) 429

Úvodem 431

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 440

Výstavba závodu 440

Výrobní profil a obchodní činnost 444

Sociální poměry 453

Tovární město 457

Společenský vývoj 463

- IV. Republika polská – Chelmek (Martin Jemelka) 469**
Úvodem 471
Ekonomický vývoj a výstavba závodu 480
 Výstavba závodu 480
 Výrobní profil a obchodní činnost 484
 Pobočný závod v Radomi 497
 Vývoj po roce 1945 502
 Sociální poměry 506
Tovární město 508
Společenský vývoj 513
- V. Švýcarská konfederace – Möhlin (Martin Jemelka) 519**
Úvodem 521
Ekonomický vývoj a výstavba závodu 528
 Výstavba závodu 528
 Výrobní profil 536
 Obchodní činnost 541
 Sociální poměry 544
Tovární město 545
 Projekt továrního města 545
 Bydlení, zásobování 549
Společenský vývoj 551
- VI. Republika francouzská – Hellocourt-Bataville (Martin Jemelka) 555**
Úvodem 557
Ekonomický vývoj a výstavba závodu 564
 Výstavba závodu 564
 Výrobní profil a obchodní činnost 567
 Sociální poměry 580
Tovární město 583
 Projekt továrního města 583
 Bydlení 588
Společenský vývoj 591
- VII. Spojené království Velké Británie a Severního Irska – East Tilbury (Ondřej Ševeček) 597**
Úvodem 599
Ekonomický vývoj a výstavba závodu 606
 Výstavba závodu 606
 Společnost British Bata v letech 1933–1939 607

Společnost British Bata v letech druhé světové války 612

Společnost British Bata v poválečných dekádách 616

Sociální poměry 620

Tovární město 624

Společenský vývoj 632

VIII. Nizozemské království – Best-Batadorp (*Ondřej Ševeček*) 639

Úvodem 641

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 648

Výstavba závodu 648

Společnost N. V. Bata Best v letech 1932–1940 652

Společnost N. V. Bata Best v letech druhé světové války 658

Společnost N. V. Bata Best po druhé světové válce 661

Sociální poměry 663

Tovární město 667

Společenský vývoj 677

IX. Maďarské království – Martfű (*Ondřej Ševeček*) 683

Úvodem 685

Ekonomický vývoj a výstavba závodu 691

Výstavba závodu 691

Výrobní profil a obchodní činnost 693

Sociální poměry 702

Tovární město 703

Společenský vývoj 710

Závěr (*Ondřej Ševeček, Martin Jemelka*) 714

1. Východiska a reálné kontury koncernových projektů továrních měst 715

2. Specifika vývoje továrních měst koncernu Baťa 741

3. Retrospektiva a perspektivy výzkumu 751

Příloha 756

Literatura 788

Prameny 822

Použité noviny a časopisy 822

Archivy a archivní fondy 825

Seznam vyobrazení 830

Seznam zkratk 843

Summary 847

Rejstříky 875

Jmenný rejstřík 875

Místní rejstřík 883

Rejstřík veřejnoprávních korporací, průmyslových závodů a firem 896

ZRUČ NAD SÁZAVOU – BAŤOV

ÚVODEM

Když byla v roce 1930 ve středočeském městysu Zruč nad Sázavou otevřena pro 1422 místních obyvatel⁸²⁰ filiální prodejna obuvi značky Baťa, v městečku s nepříliš rozvinutou řemeslnou výrobou se ke slovu místo převažujících zemědělců, chovatelů dobytka, drobných řemeslníků a zemědělských dělníků zručského velkostatku barona Jana Schebka⁸²¹ přihlásili místní obuvníci, obávající se jako tisíce jejich evropských kolegů konkurence zlínského gigantu Baťa. Zřejmě ještě na přelomu let 1937/1938, kdy nevyhovující prodejnu z roku 1930 ve starém domě na historickém zručském náměstí nahradila novostavba prodejny čp. 199 (do užívání předána 6. 5. 1938),⁸²² nebylo v koncernovém hlavním stanu Zlíně zřejmé, že právě ve Zručí, a nikoliv v některém z okolních měst vznikne nové baťovské výrobní centrum s předpokládaným rozsahem okresního města a sídelní kapacitou až 15 000 obyvatel. Před ostatními lokalitami dostala Zruč nad Sázavou přednost zřejmě kvůli nejideálnějšímu průniku koncernových požadavků na výstavbu vzorového továrního města, jimiž byly absence starší průmyslové tradice, dostatek levných pracovních sil (nejlépe z agrárního prostředí), nízké obecní přírážky,

820 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 5: Podle podnikové kroniky žilo v roce 1939 v obci 993 obyvatel.

821 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 247.

822 SOkA Kutná Hora, Archiv obce Zruč nad Sázavou, kniha č. 54, inv. č. 70, fol. 2–41; Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 252.

Tovární areál, společenské a obytné zázemí národního podniku Baťa, Zlín, závodu Zruč nad Sázavou, na fotografii z roku 1946.

výhodná poloha v rámci železniční sítě a blízkost silného vodního toku.⁸²³ Neméně významným motivem byla i poloha Zruče nad Sázavou nedaleko křížení projektované železniční a silniční magistrály, jež byla Baťovým koncernem nejen plánována, ale i detailně vyobrazena v publikaci *Budujeme stát pro 40 000 000 lidí* (1938). Poloha Zruče právě v tomto projektu saturovala jak absenci klíčového silničního spojení, tak významného železničního uzlu (Posázavská dráha z Čerčan do Světlé nad Sázavou s odbočkou do Kutné Hory je napojena na železniční trať Praha–Brno až ve Světlé nad Sázavou).⁸²⁴

Definitivní rozhodnutí vybudovat ve Zručích nad Sázavou další baťovské koncernové tovární město (tzv. Novou Zruč či Zruč nad Sázavou – Baťov)⁸²⁵ padlo v dramatickém roce 1938 a souviselo jak s koncernovým projektem

823 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 251–252.

824 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 16.

825 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 261: Krátce po výstavbě baťovského závodu a jeho sídliště došlo k pomyslnému rozdělení obce na tzv. Starou Zruč a Novou Zruč, zkráceně označovanou Baťov. Přírozenou hranicí mezi Novou a Starou Zručí, zahrnující výstavbu z doby před rokem 1939, tvořil zámecký park a les. Pomístní název Stará Zruč byl používán pro označení všech objektů ležících východně od zámeckého areálu, Nová Zruč pro tovární čtvrť ležící opačným směrem.

dekoncentrace výroby za hranicemi kapacitně přeplněné zlínské aglomerace, tak s projektem rozložení kapitálových rizik v rámci českých zemí. O nákupu pozemků v geograficky strategicky situované Zruči, která se po Mnichovu ocitla takřka uprostřed okleštěných českých zemí, bylo jednáno s majitelem zručského velkostatku J. Schebkem, potomkem rodiny proslulé výstavbou železnic, v pohnutých měsících mezi Mnichovem a vyhlášením protektorátu Čechy a Morava. Dohody bylo dosaženo měsíc před vznikem Protektorátu, když byla 14. 2. 1939 podepsána kupní smlouva na pozemky, polesí, lihovar, elektrárnu, mrtvý a živý inventář hospodářských dvorů Damhoř (Domahoř) a Zruč nad Sázavou.⁸²⁶ Zatímco na prahu třicátých let bylo Bařovo jméno ve Zruči vyslovováno místními obuvníky s hrozbami, na konci desetiletí byl příchod koncernu kvitován jak místními obyvateli, tak samosprávou, která s prodejem 309 ha pozemků statkáře Schebka v hodnotě 3 950 000 Kč⁸²⁷ bez výhrad souhlasila (7. 3. 1939):

„Jen skutečným projektovaných podniků může se oživit a hospodářsky povznést naše Posázaví, a nic jiného nemůže zachránit vylidňování Posázaví a Českomoravské vysočiny než úměrné prolnutí hospodářské produkce s produkcí průmyslovou. Desítky rodin ze Zruče nad Sázavou, desítky rodin z okolí čeká již dnes na práci, kterou jim zemědělství dáti nemůže, a jsou to i příslušníci z rodin zemědělců,“ argumentovala městská rada v dopise ministerstvu zemědělství. K prodeji pozemků koncernu Bařa se nakonec v létě 1939 připojilo i obecní zastupitelstvo, které souhlasilo s prodejem přibližně 19 ha pozemků, ačkoliv se jednalo o postoupení téměř pětiny obecních pozemků. Souhlasu zastupitelů jistě napomohla koncernem hrazená exkurze ve zlínských Bařových závodech, definitivní rozhodnutí však bylo po 29. 7. 1939 kvůli obavám z vyvlastnění Bařových závodů okupační správou odloženo na pozdější dobu.⁸²⁸ Tyto obavy nesdíleli zlíňští bařovci, skupující ve Zruči v roce 1940 za přemrštěné ceny pozemky sousedící s koncernovými parcelami, a to za účelem jejich výhodného prodeje poté, co budou administrativně přeměněny na stavební parcely.

Výstavba bařovského koncernového závodu a továrního města ve Zruči nad Sázavou probíhala zpočátku bez rušivějších zásahů německé okupační správy. Na podzim 1940 však byl koncern konfrontován s novým oponentem, jímž byl ambiciózní rada Herbert Eugen Eckholdt z oberlandrátu v Kolíně nad Labem, který se rozhodl zákazem další výstavby ve Zruči přimět

826 SOKA Zlín, Bařa, I/7, kart. 467, inv. č. 101; kart. 533, inv. č. 241; Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Bařa*, s. 17; Janatová, J. (ed.): *Almanach 1918–1998. Zručské noviny 1*, 1999, příloha.

827 SOBA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 7–9.

828 SOKA Kutná Hora, V. spisová manipulace, sign. I-4d, kart. 380, inv. č. 1015.

koncern k realizaci alternativního projektu v Kolíně.⁸²⁹ Spor se vyostřil v zimě 1941, kdy oberlandrát 19. 2. 1941 zakázal veškerou stavební činnost ve Zručí, zřejmě kvůli podezření, že tam koncern dostatečně neomezil stavební aktivity. Vavrečkova a Miesbachova intervence zákaz stavebních prací zmírnila a přenesla finální rozhodnutí na jednání koncernu s oberlandrátem ve Zručí 13. 3. 1941, kde se setkali pánové Miesbach, Vavrečka, Karfík a Voženílek za koncern Baťa, zručský starosta a ledečský okresní hejtman, vrchní vládní rada Bollacher, stavební rada Frank z Úřadu říšského protektora a kolínský oberlandrát reprezentující rada Eckholdt.

Argumentace reprezentantů okupační správy nově opomíjela původně zdůrazňovaný agrární charakter regionu a přenesla se na pole urbanismu, přičemž byl akcentován zejména respekt vůči krajině a původní zástavbě. Případné zrušení stavebního zákazu tak bylo nově podmiňováno změnou regulačního plánu, organicky propojujícího zástavbu tzv. Staré a Nové Zruče, a plným respektováním principů německé Heimatschutzarchitektur ze strany baťovských urbanistů a architektů. Zásahem zástupců Úřadu říšského protektora byla i tato podmínka zmírněna, snad pod hrozbou úplného zastavení výroby, a k povolení další výstavby mělo Eckholdtovi postačit pouhé schválení regulačního plánu. Spor koncernu Baťa a kolínského oberlandráta se tak nakonec – po souhlasu s dokončením rozestavěné tovární budovy, Společenského domu a svobodárny – rozplynul jako epizodický konflikt ambiciózního úředníka okupační správy a chlebováře stovek zaměstnanců v nepříliš industrializovaném regionu. Při výstavbě se však měly napříště používat šikmé střechy. Případ se tak stal zručskému koncernovému závodu Baťa mementem, které nebylo radno podceňovat.⁸³⁰

Oficiální oznámení o vzniku zručského koncernového závodu Baťa bylo Okresnímu úřadu v Ledči nad Sázavou doručeno výměrem z 5. 6. 1939, v němž bylo „protokolovanou“ firmou Baťa oznamováno, že zřídila při hlavní továrně v Otrokovcích-Baťově pobočný kožedělný závod určený pro výrobu, sklad a prodej všech druhů obuvi „*po továrensku se stanovíštěm ve Zručí nad Sázavou*“. Zodpovědným náměstkem provozu pobočného závodu Baťa, a. s., Zruč nad Sázavou (Baťa, a. s., Výrobný ve Zručí nad Sázavou), byl jmenován H. Baťa,⁸³¹ resp. Václav Rojt (* 1885 Zlín).⁸³² Leděčský okresní úřad souhlasil s podmínkou, že zručská výroba nebude rozšířením, ale jen transferem části zlínské produkce a že bude respektovat případnou budoucí

829 SOKA Zlín, Baťa, I/4, kart. 161, inv. č. 664.

830 Tamtéž, inv. č. 665; Novotný, M.: Jaroslav Fragner and the Unrealized Project of an Industrial Town in Kolín-Zálabí. In: Ševeček, O. – Jemelka, M. (eds.): *Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture*, s. 201–206, 208, 209, 216.

831 SOKA Kutná Hora, Baťa, Jednání o prodeji pozemků, stavbě, potíže.

832 Tamtéž.

kontingenci v rámci zlínské výroby bez požadavků na navýšení pro zručský pobočný závod.⁸³³ Dočasné živnostenské oprávnění bylo koncernu Baťa uděleno 4. 8. 1939 na základě staršího povolení z 22. 4. 1939, a to nejprve jen do konce února 1940, kdy měla být výroba z provizorií definitivně přestěhována do tovární budovy.⁸³⁴

Se znárodněním Baťova koncernu k 28. 10. 1945 bylo ustaveno Ředitelství Československých závodů koželužských a gumárenských, do jehož kompetence spadal i podnik Baťa, Zruč nad Sázavou, součást společnosti Baťa, n. p., Zlín. V roce 1948 bylo k podniku Svit, n. p., Zlín, závod Zruč nad Sázavou, přičleněno dalších 13 menších obuvnických závodů. Vyhláškou ministra průmyslu č. 1005 z 27. 6. 1949 byl zřízen národní podnik Sázavan (Svit, n. p., Sázavan), jehož výrobním programem byla produkce obuvi. Základním závodem podniku byl závod ve Zručích nad Sázavou, podřízený Ústřednímu orgánu pro průmysl kožedělný a gumárenský. Kmenovým jménem podniku byla čistá hodnota majetkové podstaty Sázavanu.⁸³⁵ V roce 1956 byl Sázavan zařazen pod Ministerstvo spotřebního průmyslu, přičemž do jeho organizační struktury byl převeden i závod Slavona z Ledče nad Sázavou.⁸³⁶ Plně samostatnosti se Sázavan dobral až v roce 1965 v rámci rozsáhlé reorganizace československého obuvnického průmyslu: K 1. 7. 1965 byly totiž sloučeny dvě samostatné výrobně-hospodářské jednotky, Svit Gottwaldov a ZDA Partizánske, s novým oborovým ředitelstvím v Gottwaldově. Byla tak nově vytvořena největší hospodářská jednotka v rezortu spotřebního průmyslu (55 000 zaměstnanců). Reorganizace, jejímž cílem mělo být progresivnější řízení československého obuvnického průmyslu, postavila národní podnik Sázavan Zruč poprvé na roveň mateřskému Svit Gottwaldov a podnikům ZDA Partizánske, ZGK Třebíč, Botana Skuteč, Koželužny Bošany a ZZKP Otrokovice,⁸³⁷ až na skutečský podnik se jednalo ve všech případech o bývalé společnosti koncernu Baťa.

EKONOMICKÝ VÝVOJ A VÝSTAVBA ZÁVODU

VÝSTAVBA ZÁVODU

S přípravnými pracemi na první z projektovaných osmi továrních budov se ve Zručích nad Sázavou započalo pod vedením stavitele Bohuslava Slováčka v březnu 1939, kdy staveniště navštívil i J. A. Baťa. Při stavebních pracích byl využíván stavební materiál z nejbližších zdrojů, písek ze staveniště

833 SOKA Kutná Hora, Baťa, Jednání o prodeji pozemků, stavbě, potíže.

834 Tamtéž.

835 MZA v Brně, Svit, Podnikový rejstřík VHJ ČOP, inv. č. 1163, č. bloku 6747.

836 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 133.

837 Tamtéž, fol. 201–202.

Vrátnice a vstupní partie výrobního areálu Baťa, a. s., Zruč nad Sázavou, na fotografii z 29. 8. 1940.

a řeky Sázavy,⁸³⁸ kámen z původně obecního kamenolomu, firmou rovněž zakoupeného, cement z cementárny na louce před továrnou a cihly z dvanáctikomorové cihelny, zprovozněné na jaře 1940 za nádražím na louce táhnoucí se směrem k Domahoři.⁸³⁹ Jen v roce 1940 cihelna vyprodukovala s 27 dělníky 1 500 000 cihel strojových a 120 000 cihel ručních a její provoz byl uzavřen až v dubnu 1942. Její zaměstnanci byli posláni za nucenou práci do Říše. Více než tři stovky stavebních dělníků, pracujících paralelně na výstavbě nejstarších obytných domů, byly za korunu denně ubytovány v dřevěných barácích,⁸⁴⁰ v srpnu 1939 vybavených i kuchyní, jídelnou a restaurací.⁸⁴¹

Výkopové práce na stavbě první tovární budovy byly započaty 28. 8. 1939, měla sloužit jak výrobním, tak dočasně i ubytovacím, vzdělávacím a společenským účelům.⁸⁴² Stavba první z dvojice realizovaných pětietážových továrních budov byla zprovozněna již po čtyřech měsících v prosinci 1939: Objekt z cihlového zdiva v železobetonové konstrukci byl tvořen třikrát

838 SOKA Zlín, Baťa, I/6, kart. 328, inv. č. 532.

839 SOKA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

840 SOKA Zlín, Baťa, XV, inv. č. 77.

841 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 18, 56; Janatová, J. (ed.): *Almanach 1918–1998. Zručské noviny 1*, 1999, příloha.

842 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 9.

Počátky obuvnické výroby v baťovském pobočném závodě ve Zruči nad Sázavou na fotografii z 1. 2. 1940.

třinácti moduly se schodišťovým přístavkem a průčelním rizalitem s výtahovou šachticí. Podlahy a stropy byly zvoleny železobetonové, betonové bylo i zastřešení a původní okna byla železná. Součástí objektu, který prošel v následujících letech několika stavebními úpravami (výměna oken a rozšíření výrobních prostor v I. etáži), byly i šatny a sociální zázemí v pravé části objektu.⁸⁴³ Mladší z dvojice pětietážových výrobních objektů byl dokončen na přelomu jara a léta 1940.⁸⁴⁴ Obě tovární budovy byly v podstatě identické, novější objekt odlišovaly od starší tovární budovy jen světlé výšky stropů a rozdílně řešený schodišťový přístavek ve třech segmentech s výtahovou šachtou, schodištěm a zaměstnaneckým zázemím. Původní jednoduchá dřevěná okna musela být záhy vyměněna za kovová.⁸⁴⁵ Součástí továrního areálu byly rovněž sklady hořlavin, nákupního a stavebního oddělení, stolárna, vrátnice, dvě transformační stanice⁸⁴⁶ a hasičská zbrojnice, postavená v roce 1943 pro nejlépe vybavený požární sbor ledečského okresu, ustavený

843 SOkA Zlín, XV, kart. 1701, inv. č. 61.

844 SOkA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 154: 1. 5. 1940 bylo dokončeno třetí z pěti podlaží druhé výrobní budovy, brzké dokončení celého továrního objektu bylo avizováno i zlínským firemním tiskem.

845 MZA v Brně, Svit, III/2, kart. 1188, inv. č. 298, fol. 172; Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 31–32.

846 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 59.

v létě 1940.⁸⁴⁷ Stavební aktivity byly ovšem ve Zručí násilně přerušeny zásahem německých okupačních úřadů v roce 1942, oficiálně kvůli stagnující výrobě, z níž byli dělníci převedeni za prací do Říše.⁸⁴⁸

VÝROBNÍ PROFIL A OBCHODNÍ ČINNOST

S výrobou baťovské obuvi bylo ve Zručí nad Sázavou započato pod dohledem vedoucího závodu Leopolda Klátily (jmenován 1. 4. 1939)⁸⁴⁹ ještě před dokončením první tovární budovy v prosinci 1939 a jejím zprovozněním 2. 1. 1940. Nejstarší zlínské stroje byly instalovány ve špýcharu (sýpce) zručského velkostatku a pod dohledem zlínských instruktorů zprovozněny prvními 150 zaměstnanci v sedm hodin ráno 29. 5. 1939,⁸⁵⁰ kdy byla zahájena produkce tzv. bagánů, těžké pracovní obuvi. Poslední den roku 1939 byla veškerá výrobní zařízení ze špýcharu transportována do první tovární budovy a dva dny poté byla zprovozněna první dílna ve III. etáži. 6. 1. 1940 byla rozšířena o druhou dílnu, přičemž denní produkce každé dílny činila 1000 párů textilní pracovní obuvi s dřevěnou podešví.⁸⁵¹ V letech druhé světové války k výrobě pracovní obuvi s dřevěnou podrážkou a 80% textilním svrškem přibyla i produkce klasické pánské, dámské a dětské textilní obuvi s dřevěnou podešví,⁸⁵² jež vzrostla zejména poté, co byly po náletu na Baťovy závody ve Zlíně 20. 11. 1944 do Zruče převedeny dvě obuvnické dílny s 300 zaměstnanci.⁸⁵³ Právě v roce 1944 představovala zručská produkce 8,5 % celostátní výroby obuvi, v roce 1945 v důsledku poškození mateřských Baťových závodů ve Zlíně dokonce 12,2 %, přestože z řady důvodů poklesl počet zaměstnanců.⁸⁵⁴

Osvobození baťovského závodu ve Zručí nad Sázavou podnik zastihlo ve stadiu chronického nedostatku pracovních sil, materiálu i surovin (lepidla a vrchové kůže), k nimž měl závod co nejdříve dopomoci nově jmenovaný národní správce Jan Pištěk, dlouholetý baťovec s minulostí vězně koncentračního tábora Buchenwald. Za jeho vedení byl zručský závod spolu s mateřským koncernem nejprve postaven pod národní správu a 28. 10. 1945 nakonec i znárodněn.⁸⁵⁵ Pištěk sám v čele podniku setrval do roku 1949, kdy přešel do vedení gottwaldovského Svitlu, a ve vedení závodu jej vystřídal

847 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 23.

848 Tamtéž, fol. 11; Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 19.

849 Tamtéž, fol. 9.

850 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 17; Janatová, J. (ed.): *Almanach 1918–1998. Zručské noviny 1*, 1999, příloha.

851 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 11.

852 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 17.

853 MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

854 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 73.

855 Tamtéž, fol. 41.

další dlouholetý baťovec Ludvík Vondrus (1949–1954), dosud předseda závodní rady ROH.⁸⁵⁶ Zatímco před vypuknutím druhé světové války fungovalo v Baťově továrně ve Zručí nad Sázavou deset dílen, bezprostředně po osvobození vyrábělo jen pět dílen s 1009 zaměstnanci, jejichž počet však rychle stoupal: na počátku druhého pololetí činil 1272 osob, na konci roku 1945 již 1421 osob. Výroba pracovní obuvi s dřevěnou podešví a převážně textilní svrškem byla sice ukončena již v roce 1945 a kromě dvou dílen pánské obuvi zcela převedena na produkci dámské a pánské rámové obuvi,⁸⁵⁷ produktivitu práce se však nedařilo zvyšovat podle původních představ zejména kvůli váznoucím dodávkám surovin po poškozených silničních a železničních komunikacích.⁸⁵⁸ Koncem roku 1945 tak závod vykázal 2 237 000 Kčs schodku celkového hospodářského výsledku, přičemž jeho značnou část vytvořila jednorázová finanční výpomoc zaměstnancům.⁸⁵⁹ Následujícího roku 1946, kdy byla otevřena osmá dílna dámských sandálů s gumovou podešví,⁸⁶⁰ přibýly k pánské pracovní a rámové obuvi dámské a dětské meltonky a dětské flexibly, chlapecké papuče a vysoké střevíce.⁸⁶¹ Produkce v prvním pololetí 1946 dosáhla 995 000 párů obuvi při týdenní produkci 38 000 párů, ve druhém pololetí již 1 820 000 párů při přibližné týdenní produkci 40 000 párů obuvi.⁸⁶² Hospodářským výsledkem podniku byl v roce 1946 zisk 2 352 000 Kčs.⁸⁶³

Poválečný výrobní program byl v následujících desetiletích na dlouhá léta fixován, i když jen v roce 1949 bylo vyrobeno 143 nových vzorů obuvi – při produktivitě ve srovnání s rokem 1947 vyšší o 26 % a průměrných mzdách vyšších o 17 %. Zaměstnanci, nejčastěji ve věku kolem 24 let, vyrobili v roce 1949 3 309 000 párů obuvi, 6,5 % celkové produkce československého obuvnického průmyslu.⁸⁶⁴ Až na sklonku padesátých let došlo k prosazení

856 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 75, 115, 144, 196: Dne 31. 8. 1954 ukončil po 14,5 letech své působení v národním podniku Sázavan ředitel Ludvík Vondrus, před rokem 1946 dělník u stroje, poté uvolněný předseda závodního výboru ROH a nakonec podnikový ředitel. Zruč nad Sázavou vyměnil za Dobříš u Prahy, kde působil v pozici ředitele národního podniku Rukavičkářské závody. Vondrusovým nástupcem v Sázavanu byl František Hladík, vyučený obuvník, který sbíral první profesní zkušenosti v baťovských koželužnách v Třebíči-Borovině, národním podniku Botana v Holicích (1949–1950) a Rukavičkářských závodech v Dobříši (1951–1954). Hladíkovým nástupcem se stal v roce 1957 Jaroslav Rak, dříve ředitel Závodů 29. augusta v Partizánském.

857 Tamtéž, fol. 41; MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

858 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 41.

859 MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

860 Tamtéž.

861 Tamtéž.

862 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 43.

863 MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

864 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 78.

nových obuvnických kopyt na nízkém podpatku s úzkou špičkou, lodičkových střihů dámské obuvi s různými variantami perforování a mokasínových typů lehké pánské obuvi s jednoduchou podešví. Nejtradičnějším druhem vyráběné obuvi byla dětská obuv, variovaná alespoň 33 barevnými vzory.⁸⁶⁵ Zřejmě nejvýraznější poválečnou inovací portfolia produkovaného zboží bylo na přelomu let 1948/1949 rozběhnutí strojírenské výroby, saturující chronický nedostatek náhradních dílů a usilující o alespoň částečnou harmonizaci početního zastoupení mužů a převažujících žen. Prvními produkoványi strojírenskými výrobky byly hydraulické multiplikátory a rozvaděče pro lisy.⁸⁶⁶ V obuvnické výrobě bylo v polovině šedesátých let prosazeno autonomní vzorování až 75 druhů obutí, hlavně exportní dětské flexiblové obuvi,⁸⁶⁷ a přechod k výrobě méně pracných lepených bot, jejichž produkce tvořila 58 % celkové výroby.⁸⁶⁸

Ještě v roce 1985, kdy bylo Sázavem vyrobeno 7 722 000 párů obuvi se ziskem 491 000 000 Kčs,⁸⁶⁹ se podnik na výstavě Agrokomplex Nitra prezentoval nabídkovou kolekcí 131 modelů sezony jaro-léto 1986.⁸⁷⁰ O deset let později však byla zručská výroba obuvi, proslavená v Evropě a zámoří především produkcí kvalitní dětské obuvi, ukončena.⁸⁷¹ Dědici národního podniku Sázavan se po roce 1989 stalo několik menších firem specializované obuvi v čele s firmou Sázavan Product, s. r. o., která od roku 1996 rozvíjela produkci tzv. korkových fusbetů (obuvi s přírodní korklatexovou stélkou) v budovách podniku Sázavan Strojírny, s. r. o. Aktuálně je společnost Sázavan Product specializována na výrobu fusbetové lehké pracovní, zdravotní a sandálové obuvi a pantoflů. V roce 2013 nabyl Sázavan Product koupí komerční značky Essi společnosti Mia, s. r. o., dalšího zručského dědictví baťovské éry, kterým byla výroba dětské obuvi.⁸⁷²

865 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 156, 169–170.

866 Tamtéž, fol. 77.

867 Tamtéž, fol. 202.

868 Tamtéž, fol. 213, 216.

869 Tamtéž, fol. 3.

870 Tamtéž, fol. 8.

871 *Historie města*. Online, cit. 10. 5. 2015, dostupné na: <http://www.mesto-zruc.cz/mesto/historie-mesta/>.

872 *Historie a současnost výroby obuvi ve Zručí nad Sázavou*. Online, cit. 10. 5. 2015, dostupné na: <http://www.sazavan.cz/historie.php>.

SOCIÁLNÍ POMĚRY

Personálním základem osazenstva zručského závodu firmy Baťa se stali v roce 1939 místní stavební dělníci a první zaměstnanci z řad absolventů Baťovy školy práce, pracující pod dohledem zlínských stavebních techniků a obuvnických instruktorů. Devastujícím způsobem zasahovaly do personální struktury závodu s převahou pracujících žen odvody za nucenými pracemi v Říši, kam bylo do konce druhé světové války převedeno celkem 595 osob, včetně dvou zahynuvších. Vedle nuceného nasazování na práci v Říši demoralizovaly osazenstvo závodu zvláště na sklonku války pravidelné letecké poplachy, po nichž se v rozporu s vůlí okupačních závodů na pracoviště vracela jen část zaměstnanců.⁸⁷³ Stabilizaci osazenstva nepřinesla ani bezprostředně poválečná léta. Značná fluktuace zaměstnanců v roce 1945 byla způsobena kombinací hned několika faktorů: Předně se ze Zruče do svých domovů vrátili zaměstnanci, kteří v hájemství venkovského ledečského okresu hledali útočiště před nebezpečím náletů na městské aglomerace a snazší přístup k obživě mimo válečné mantinely přidělového systému.⁸⁷⁴

Zručskému závodu národního podniku Baťa však po válce v personální stabilizaci bránily i nedostatečné ubytovací kapacity, protože desetina osazenstva původního stavebního oddělení stěží stačila na údržbu a opravu stávajících továrních a obytných budov, natož na výstavbu nových. Lákavou byla pro odcházející zaměstnance z řad přidělců úřadu práce i vidina zisku půdy a obydlí v řadách kolonistů pohraničních regionů, které opustilo vysídlené německé obyvatelstvo.⁸⁷⁵ I v roce 1946, kdy bylo 1663 zaměstnancům ve mzdách vyplaceno 57 000 000 Kčs,⁸⁷⁶ postrádal závod odpovídající počet zapracovaných zaměstnanců, hlavně šiček a zkušených mužů. Muži se v té době totiž hromadně hlásili na uhelné brigády, čemuž ovšem podnik všemožně bránil: z 604 zájemců bylo uvolněno jen 41 mužů, 5 % všeho mužského osazenstva závodu.⁸⁷⁷ Absenci a fluktuaci se v Sázavanu nepodařilo eliminovat ani během první dvouletky, podle vedení podniku nejspíše kvůli neochotě mladých zaměstnanců z celých Čech akceptovat zručský amalgám agrárního regionalismu a postbaťovského modernismu.

Změnu k lepšímu v závodě paradoxně přineslo až údernické hnutí poúnorového Československa, když se s určitým zpožděním vedení závodu definitivně chopili komunisté. Materiálové výhody – zvýšený příděl potravinových lístků, přednostní příděl potravin a spotřebního zboží – byly zprvu dostatečnou motivací ke zvýšenému zájmu o údernictví, jehož humusem bylo

873 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 11.

874 Tamtéž, fol. 73.

875 MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

876 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, fol. 43.

877 MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

v bývalých závodech koncernu Baťa interní baťovské soutěžení jednotlivců, dílen a oddělení. „Baťovské“ kořeny mělo i heslo zručských úderníků: „Říkáš-li, že to nepůjde, říkáš, že to neumíš. Všechno jde, jen chtít se musí!“⁸⁷⁸ V roce 1950 bylo členy údernického hnutí už 40 % zručských zaměstnanců, takže byl podnik u příležitosti 1. 5. 1950 prohlášen závodem údernickým.⁸⁷⁹ Přesto zvýšená fluktuace zaměstnanců zůstala společnosti Svit, n. p., Sázavan, vlastní až hluboko do šedesátých let, ať již se týkala dlouhotrvajícího nedostatku mužů (např. údržbářů), nebo odchodu žen (v roce 1955 tvořily 62,7 % osazenstva) do jiných průmyslových odvětví či na mateřskou dovolenou. Hodně zaměstnanců také odcházelo do pohraničí v rámci osidlovacích akcí, nabízejících kolonistům spolu s pracovním místem v JZD i družstevní byt a zemědělskou půdu do výměry 13 ha.⁸⁸⁰ Podle záznamů podnikové kroniky se na těchto poměrech mnoho nezměnilo ani v polovině šedesátých let (např. v roce 1966, kdy v podniku pracovalo 3159 osob, opustilo závod 932 zaměstnanců, tedy 29,5 % osazenstva).⁸⁸¹

TOVÁRNÍ MĚSTO

PROJEKT TOVÁRNÍHO MĚSTA

Výstavba továrního města Baťova koncernu ve Zručí nad Sázavou byla řízena dvěma ideálními, koncepčně odlišnými regulačními plány z let 1939–1945 a jejich variantami.⁸⁸² Starší vzorový regulační plán R. H. Podzemného (signován 17. 6. 1939) měl organickou strukturu ve tvaru oválu, půlkruhu či elipsy, přičemž tovární vchod ústil do prostorné ústřední komunikace lemované školskými objekty, internáty a svobodárnami. Uliční síť firemního obytného sídliště vycházela úhlopříčně z ústřední komunikace.⁸⁸³ Zručská varianta tohoto ideálního regulačního plánu, vycházející z jeho aplikace v místních podmínkách, byla tvořena kompaktním oválným areálem, narušeným stávajícími objekty statku a silniční komunikací směřující k Chabeřicím. Tovární zástavba byla umístěna do oblouku stáčeající se řeky Sázavy, brána továrního areálu ústila do ústřední komunikace s náměstím, na něž navazoval pás zeleně s uličkami a chodníky vedoucími k jednotlivým domkům firemního sídliště. Zatímco internáty byly situovány u náměstí, školy byly plánovány v prostoru sídliště a na kopci nad městem byl projektován

878 SOBA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 76; baťovská hesla viz Erdély, E.: *Baťa švec, který dobyl světa*, s. 23.

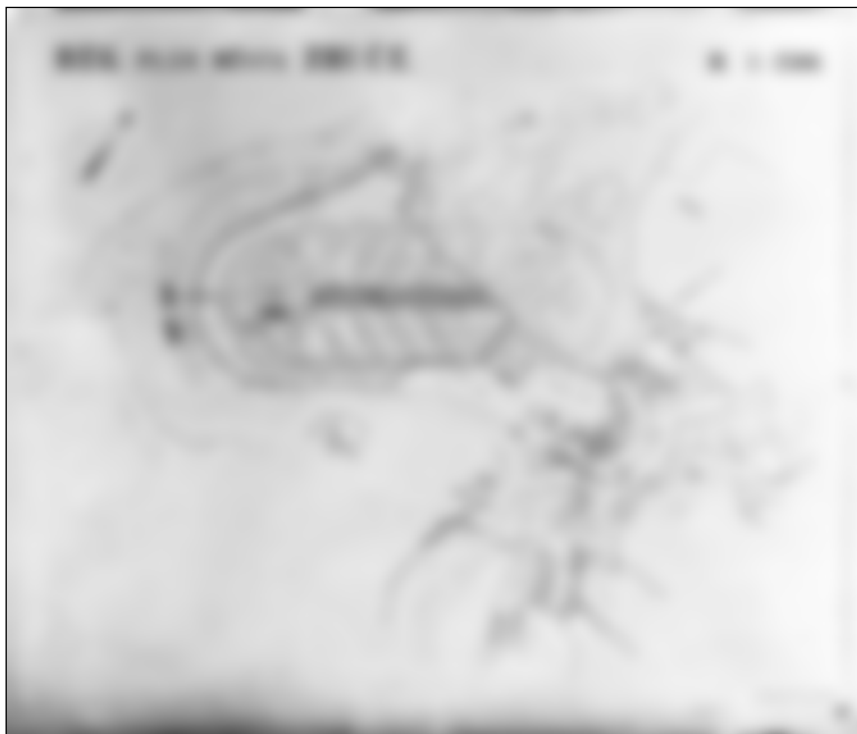
879 Tamtéž, fol. 79.

880 Tamtéž, fol. 127.

881 Tamtéž, fol. 214–215.

882 SOKA Zlín, Baťa, XV, kart. 1, inv. č. 229–231.

883 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 26–28.

Regulační plán baťovské a tzv. staré Zruče nad Sázavou datovaný 22. 1. 1940 a signovaný R. H. Podzemným.

nemocniční areál. Podzemného projekt byl ovšem realizován jen zčásti: postaveny byly obě tovární budovy, škola, jedna svobodárna, Společenský dům a takřka polovina firemního sídliště. V návaznosti na Podzemného projekty byly po druhé světové válce ještě realizovány dva internáty. K první změně regulačního plánu přísně symetrického sídla došlo v roce 1940, kdy byla Jiřím Voženílkem restrukturována koncepce náměstí a ústřední komunikace s nákupní zónou.⁸⁸⁴

Autorem mladšího konvolutu regulačních plánů z roku 1944 byl doc. Dr. Ing. Emanuel Hruška, který sice vyšel z důkladné analýzy mikroregionu a stávající zástavby, projektoval však zřejmě pod dohledem okupačních úřadů, podle jejichž pokynů musel přepracovat původní návrhy budov na náměstí Míru. V místech nerealizované zástavby obytných domů

⁸⁸⁴ Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 30; Janatová, J. (ed.): *Almanach 1918–1998. Zručské noviny 1*, 1999, příloha.

ZRUČ NAD
SÁZAVOU – BAŤOV

Obytná zástavba národního podniku Baťa, Zlín, ve Zručí nad Sázavou
na fotografii z roku 1947.

Baťovská obytná čtvrť na nedatované fotografii nejspíše z roku 1947.

E. Hruška projektoval svobodárny, sídelní kapacitu baťovské Zruče rozšířil na 12 000 osob a její zástavbu protáhnul až na vrchol nad městem. V několika variantách Hruškova regulačního plánu byla zapracována řada veřejných budov, nemocnice, školy, kulturní zařízení a stadion. Změněná infrastruktura vycházela vstříc rostoucím požadavkům automobilismu. Především však již Hruškova koncepce nemultiplikovala vzorec ideálního průmyslového města, ale respektovala místní podmínky v nesnadných protektorátních časech. Podle Hruškovy makety z roku 1944, vystavené v roce 1949 u příležitosti 10. výročí založení baťovské Zruče nad Sázavou, byl naproti Společenskému domu projektován kulturní dům s biografem, v dolní části náměstí obchodní dům s lázněmi v suterénu a v horní části náměstí park s (Baťovým?) pomníkem. Podle tohoto Hruškova modelu sice nebyla postavena žádná budova, ústupky říšskoněmeckým a protektorátním urbanistům (valbové střechy, přízemní průjezdy, omítnuté zdivo se šambránami kolem oken) však stylově připomíná dokončená fasáda Společenského domu.⁸⁸⁵

885 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 28–31.

Baťovské ambulatorium s okolní obytnou zástavbou ve Zručí nad Sázavou na nedatované fotografii nejspíše z roku 1947.

Architekt E. Hruška byl pověřen vypracováním regulačních plánů i po druhé světové válce a znárodnění koncernu Baťa,⁸⁸⁶ kdy se stále nedostávalo ubytovacích kapacit. V poválečných plánech byla zachována silniční síť, volnou plochu původně určenou pro rodinné domky ovšem zaplnily internáty, v jejichž okolí bylo projektováno rodinné bydlení s městskou vybaveností. Hruška počítal s mnohem větší zastavěnou plochou než původní baťovský regulační plán. Podle jeho poválečného plánu byly ve Zručí vystavěny dva internáty a tři bytové domy, tzv. dvouletky, na nichž lze sledovat vliv poválečné zlínské architektury. Ani Hruškových poválečný regulační plán nebyl plně respektován, natož realizován. Na místě projektovaných internátů byly kolem roku 1960 postaveny obytné domy a brzy nato začaly být ve Zručí stavěny bytové domy, nejprve cihlové, později panelové, neodpovídající žádnému původnímu regulačnímu plánu. Nejmladší panelové výškové domy

886 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 30; Janatová, J. (ed.): *Almanach 1918–1998. Zručské noviny 1*, 1999, příloha.

zcela upozadily původní koncept továrního města v zeleni s dominantní tovární a společenskou čtvrtí pro 15 000 obyvatel.⁸⁸⁷

BYDLENÍ

Základem baťovského firemního sídliště ve Zruči nad Sázavou podle regulačního plánu R. H. Podzemného byl tzv. stavební domov a skupina šesti provizorních dřevěných zednických domků „weekend“ na betonové podezdívce 7,20 × 5,20 m, stojících v místě dnešní školní družiny. Jak dřevěný stavební domov s obytným prostorem na půdorysu 25,00 × 9,45 m, tak zednické domky byly sice připojeny k elektroinstalaci, ale vybaveny jen elementárním sociálním zázemím. Když měly provizorní dřevěné objekty stavebních dělníků ustoupit zástavbě zděných domů, bylo vzhledem k investovaným nákladům namísto jejich demolice přistoupeno k jejich transferu motorovými vozy na nově určenou parcelu. Výstavba nejstarších zděných obytných objektů byla zahájena paralelně s realizací továrního areálu v roce 1939: Podél Okružní ulice byly postaveny první domky, doplněné v letech 1939–1941 o zástavbu mezi dnešními ulicemi Okružní a 5. května. Nejstarší domky sloužily hlavně zaměstnancům s rodinami, kteří by jen stěží našli podnájem v domácnostech obyvatel staré Zruče.⁸⁸⁸ V první fázi výstavby byly realizovány v jednom stavebním typu jednodomky, dvojdomky a čtyřdomky s minimálními odlišnostmi v řešení fasády. Jen v roce 1940 bylo dokončeno 150 rodinných domů s 50 000 m² okrasných zahrad a trávnickových ploch s 1050 vysázenými ovocnými stromy a více než 12 000 okrasnými a užitkovými keři.⁸⁸⁹ I ve Zruči nad Sázavou však během roku 1942 okrasné zahrady a zatravněné plochy ustoupily zeleninovým zahrádkám doplňkového hospodaření, saturujícím v časech zhoršujícího se zásobování přírodě ovoce a zeleniny.⁸⁹⁰

V pozdější fázi výstavby byly v roce 1942 – pod vlivem architektonických vzorů užitých ve zlínských čtvrtích Zadní Díly a Lesní čtvrť – v dnešních ulicích Revoluční a Okružní II použity tři typy dvojdomků Drofa I, Drofa II a Florián s půdou, zastřešených valbovými nebo sedlovými střechami. Valbové a stanové střechy ostatně během padesátých let nahradily i původně rovné zastřešení obytných domů nejstarší fáze výstavby z let 1939–1941, do nichž často zatékalo kvůli zanesení nebo zamrznutí svodů dešťové vody. Všechny domky byly omítnuty, některé měly zdůrazněno cihlové okenní ostění, případně celý meziokenní prostor.⁸⁹¹ Standardizované rodinné domy byly

887 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 60.

888 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 258.

889 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 15.

890 SOkA Zlín, Baťa, II/8, kart. 414, inv. č. 414, Zlín, 10. 4. 1942.

891 SOkA Zlín, Baťa, II/8, kart. 414, 415, inv. č. 414, 415; XV, inv. č. 146; MZA v Brně, Svit, III/2, kart. 1188, inv. č. 298; Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 17–

stavěny v rekordně krátkém čase, zhotovení hrubé stavby trvalo zpravidla jen sedm dnů. Paralelně s obytnou zástavbou byly budovány komunikace,⁸⁹² ženská svobodárna a školní budova (1939), k nimž v roce 1940 přibyla stavba Společenského domu (hotelu), pětietážového objektu skeletové konstrukce s železobetonovou a cihlovou vyzdívkou.⁸⁹³

Počátkem května 1940, přibližně rok po zahájení přípravných prací výstavby továrního areálu v březnu 1939, bylo zručské baťovské firemní sídliště tvořeno vedle několika jednodomků a čtyřdomků 50 dvojdomky.⁸⁹⁴ Do konce roku 1942, kdy byla okupačními úřady další výstavba definitivně zakázána, bylo v baťovské Zručí postaveno 13 jednodomků, 116 dvojdomků a 20 čtyřdomků.⁸⁹⁵ Obytná výstavba byla obnovena až v roce 1946, v době poválečné bytové nouze, a to v prostoru táhnoucím se podél řeky Sázavy. Již 7. 8. 1946 byla schválena stavební dokumentace, s výstavbou bytových domů s třípokojovými a čtyřpokojovými bytovými jednotkami, až na omítnutí identických s Karfíkovými bytovými domy ve zlínské Fučíkově čtvrti (Obecniny), však bylo započato až v roce 1947. V jednom stavebním bloku koncentrované objekty byly vybaveny odpadovými šachticemi pod společným uzamčením v chodbě se suterénní spalovnou.⁸⁹⁶ První osmnácti bytový činžovní dům byl zprovozněn v listopadu 1947, zbylé dva pak až následujícího roku.⁸⁹⁷

Zručská baťovská zástavba byla co do dispoziční velikosti obytných domů na prvním místě tvořena 11 typizovanými jednodomky s garáží pro vedoucí zaměstnance závodu. Jednodomky Zruč, patrně bez zlínských ekvivalentů, vzešly nejspíše z projekční spolupráce Miroslava Drofy⁸⁹⁸ a Vladimíra

19; Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 259.

892 SOBa v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 13.

893 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 19.

894 SOKA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

895 SOBa v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 216.

896 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 61.

897 SOBa v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 47.

898 Sládečková, B.: *Architekt Miroslav Drofa*. Rukopis magisterské práce. Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2001. Kohout, M. – Templ, S. – Zatloukal, P. (eds.): *Česká republika – architektura XX. století*. Díl I: Morava a Slezsko, s. 321; *Životopis*. Online, cit. 1. 9. 2015, dostupné na: <http://www.drofa.com/architekt/pages/cz/zivotopis/zivotopis.html>; *Drofa Miroslav*. Online, cit. 1. 9. 2015, dostupné na: http://muzeum-umeni-benesov.cz/useruploads/files/sumne_benesovsko/7.droftamiroslav.pdf; *Drofa Miroslav*. Online, cit. 1. 9. 2015, dostupné na: <http://www.arch-pavouk.cz/index.php/architekti/340-drofa-miroslav>; Miroslav Drofa (* 25. 10. 1908 Všehrdy u Plzně, † 1. 5. 1984 Zlín), nejmladší ze čtyř dětí řídicího učitele, nastoupil ve 20 letech po absolvování Vyšší stavební průmyslové školy v Plzni (1923–1927) jako stavař a rozpočtář (asistent a kreslič) stavebního oddělení firmy T. & A. Baťa ve Zlíně (1928). V pravidelném kontaktu s předními baťovskými architekty F. L. Gahurou, V. Karfíkem a J. Voženílkem se vypracoval v předního reprezentanta zlínské funkcionalistické architektury, zvláště když se od roku 1932 podílel na projektech baťovských továrních měst v ČSR a zahraničí.

Karfíka a charakterizovala je větší dekorativnost fasád s cihlovými obklady oken, překladů druhého nadzemního podlaží a korunní římsy. Na barevnosti objektům dodávaly kombinace brizolitové omítky a pohledových cihel, případně barevných okenních rámu a garážových vrat.⁸⁹⁹ Dvojdomek Zruč – buď s variabilním plným omítnutím, nebo s cihlovým zvýrazněním ostění – bylo postaveno pětasedmdesát, přičemž u některých budov bylo použito světlých cihel. Podle L. Horňákové se na dvojdomek Zruč autorsky podíleli architekti V. Karfík a M. Drofa,⁹⁰⁰ typová podobnost s dvojdomek Florián, stavěným v letech 1938–1939, však anticipuje podíl projektanta A. Floriána. Z dvojdomek bylo ve Zručí dále realizováno deset dvojdomek Florián s půdou a třemi typy vysokých střech (exteriérem připomínaly dvojdomek Zruč 1939),⁹⁰¹ 14 dvojdomek Drofa I, jednoduchých budov kubického tvaru bez přístavku s plochou i valbovou střechou, a devět dvojdomek Drofa II, patrně nejzajímavějších obytných, tzv. alpských budov s obytným přízemím a ojedinělým obytným podkrovím v atypickém uspořádání obytných místností.⁹⁰² Čtyřdomek, exteriérem nepodobných jednodomekům a dvojdomekům, bylo přes četné varianty zastavovacích plánů realizováno nakonec dvacet,⁹⁰³ a tak nerealizovaným zůstal jen projekt šestidomek z roku 1939 (stavební spisovna MÚ Zruč nad Sázavou) se dvěma bytovými jednotkami 1 + 1 a společnými prostory (prádelna, sušárna, dřevníky, schodiště)

Z firemní perspektivy ideálně snoubil dispozice stavebního ekonomy a projektanta, snižujícího stavební náklady při zachování vyššího standardu bydlení. Drofovým prvním větším samostatným projektem byl typový jednodomek s garáží „Drofa“ (1937), nejvýznamnějšího úkolu se mu však dostalo po roce 1939 ve vedení návrhového stavebního oddělení firmy Baťa ve Zručí nad Sázavou. Společně s V. Karfíkem realizoval projekty tovární budovy č. 2, školy, Společenského domu, svobodáren I–III i firemního sídliště v zónovém členění zástavby. V roce 1942 byl povolán zpět do Zlína a postaven do čela oddělení bytové výstavby, v němž se podílel na projektech baťovských satelitů v Otrokovicích-Baťově, Napajedlech a slovenských Baťovanech. Po roce 1945 se M. Drofa v organizacích Stavosvit a Centroprojekt výrazně podílel na stavební obnově bombardováním poničeného Zlína, když participoval na projektech dvou osmítázkových Morýsových chodbových obytných domů (1947) a pěti věžových domů (1947–1950) na dnešní třídě Tomáše Bati, kombinujících principy individuálního a kolektivního bydlení. Vedle bytové výstavby (1947 experimentální sídliště Podvesná) se Drofa dlouhodobě angažoval v průmyslové výstavbě a projektech výrobních areálů, v nichž předvídal růst vlivu výrobní automatizace a jejich dopadů na prostorovou organizaci výroby (Jitex Písek, Slovenka Banská Bystrica, Jablonex Jablonec nad Nisou, Tatrasvit Košice, Vozovna Ostrava-Poruba ad.). Ačkoliv většina z více než stovky Drofových realizací vznikala pod tlakem ekonomického diktátu, autor nikdy neztratil vlastní rukopis tvůrce účelných staveb bez ambicí budovat si vlastními stavbami pomníky. Architekt Drofa byl pohřben na zlínském Lesním hřbitově.

899 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 36–37.

900 Tamtéž, s. 37–38.

901 Tamtéž, s. 40.

902 Tamtéž, s. 41–42.

903 Tamtéž, s. 38–39.

v přízemí a čtyřmi byty ve druhém nadzemním podlaží, identickými s přízemními bytovými jednotkami.⁹⁰⁴

Z typizované zástavby firemních rodinných domů se ve Zručí nad Sázavou vymykala dvojice závodních vil, z nichž starší, obyvatelná od 25. 5. 1940, byla coby ředitelská vila (tzv. Baťova vila) postavena nedaleko továrny na velkém trojúhelníkovém pozemku. Podsklepený prostorný jednodomek s garáží a rozlehlou zahradou na půdorysu přízemí 13,35 × 10,25 m byl postaven z cihlového zdiva na betonových základech, stropní konstrukce byla dřevěná. V suterénu byla umístěna prádelna a kotelná, přízemí bylo přístupno malou terasou se schodištěm a předsíní, ústící do schodišťové haly se vstupem do pracovny, obývacího pokoje a WC. Průchozím obývacím pokojem byla v přízemí přístupna ještě jídelna a kuchyně se spíží a pokojem pro služebnou. Druhé nadzemní podlaží tvořil dětský a hostinský pokoj a ložnice s koupelnou a šatnou, průchozí na terasu a schodiště do přízemí.⁹⁰⁵

Rok po ředitelské vile byla v srpnu 1940 zprovozněna lékařská vila, velký jednodomek situovaný na parcele zrcadlově identické s pozemkem ředitelské vily. K částečně podsklepenému kubickému jednodomku byla přistavěna garáž s prostornou terasou na střeše, a přestože ve srovnání s ředitelskou vilou disponoval téměř poloviční kubaturou (695,10 m³), blížil se mu jak vnitřní strukturou a interiérovým vybavením, tak původně plochým zastřešením, časem nahrazeným valbovou střechou. Realizace M. Drofy disponovala mnoha architektonickými prvky, v čele s rohovými, tzv. wrightovskými okny, která u zlínských vil projektoval V. Karfík. Zatímco ředitelská vila byla po druhé světové válce přizpůsobena kulturním a posléze lékařským účelům, vila závodního lékaře sloužila nejprve jako mateřská škola a dnes v ní sídlí správa majetku města Zruč nad Sázavou.⁹⁰⁶

Kolektivní bydlení baťovských zaměstnanců ve Zručí reprezentovaly dvě provizorní dřevěné noclehárny s kapacitou stovky nocležníků (stály jen v letech 1939–1941)⁹⁰⁷ a třítážová, částečně podsklepená ženská svobodárna (1939–1941) z cihlového zdiva na betonových základech o rozměrech 28,20 × 11,50 m pod rovným zastřešením. Zručská svobodárna, v podstatě identická s jednou ze zlínských svobodáren a svobodárnou v Martfů, byla připojena k dálkovému ústřednímu vytápění, kanalizována a plně elektrifikována. Vedle správcova bytu zahrnovala sociální zařízení, společenskou místnost a společné ložnice. Dnes jen v interiéru proměněná budova, sloužící do počátku devadesátých let jako internát středního odborného učiliště,

904 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 47.

905 Tamtéž, s. 43–44.

906 Tamtéž, s. 45–47.

907 Tamtéž, s. 55.

bývá autorsky připisována M. Drofovi, její stavební dokumentace je však signována Vladimírem Kubečkou.⁹⁰⁸ V poválečné periodě byly vybudovány dva třípodlažní třísetlůžkové internáty, jejichž projektová dokumentace byla schválena v lednu 1948. Objekty s nosnou obvodovou zdí a vnitřními pilíři odkazovaly průčelní i zadní fasádou o 13 osách k zlínským zdrojům. Obdélný půdorys objektů narušoval jen středový schodišťový rizalit s hlavním vstupem. Středem jednotlivých podlaží byly vedeny dlouhé chodby, ukončené na obou stranách vedlejšími vchody. Starší internát za hotelem byl dokončen v roce 1948, mladší byl předán k užívání o rok později.⁹⁰⁹

MĚSTSKÁ INFRASTRUKTURA

Nejvýznamnějšími objekty společenské vybavenosti, vzešlými z koncernové projekční kanceláře, byl Společenský dům a ve své době nejmodernější školní budova v regionu, postavená na půdorysu přízemí 43,70 × 18,20 m v době od konce října 1939 do konce února 1941 podle projektu M. Drofy (literaturou je uváděno spoluautorství V. Karfíka). Pod tělocvičnou podsklepená dvanáctitřídní školní budova s betonovou střechou krytou lepenkou byla – podobně jako budova současné zlínské obchodní akademie nebo obecná škola v Martfů – postavena z cihlového zdiva bez použití standardního železobetonového skeletu. Po roce 1948 byl školní objekt s členěnou fasádou, střídající omítané a cihlové zdivo, sídlem středního odborného učiliště, po roce 1989 byl modernizován a po roce 2012 byl jako nejzachovalejší památka bašovské Zruče adaptován na spolkový dům.⁹¹⁰

Předchůdcem školní budovy byl pětipodlažní Společenský dům, jehož základy byly položeny 18. 10. 1940 a hrubá stavba byla již 22. 4. 1941 pod střechou. Cihlový objekt železobetonové modulové konstrukce 6,15 × 6,15 m byl vybaven kinosálem, zapuštěným v terénu, a původně zastřešen šikmou dřevěnou střešní konstrukcí v alpském stylu, krytou pálenou krytinou. Jejich použití si spolu se zmenšením oken vynutil stavební dozor okupačních úřadů.⁹¹¹ Plně dohotoven byl tento objekt až v roce 1957, kdy byla zároveň s rekonstrukcí sálů dokončena fasáda a stávající okna byla vyměněna za původně plánovaná větší. Návrh Společenského domu, ústředního reprezentativního objektu bašovské Zruče, vypracovali V. Karfík a M. Drofa, jehož jménem byla signována dochovaná stavební dokumentace. Společenský dům s biografem (divadelním sálem) byl otevřen na jaře 1941, kdy byla ve druhé etáži zároveň s knihovnou a čítárnou zprovozněna i firemní prodejna. Před

908 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 49–51.

909 Tamtéž, s. 62.

910 Tamtéž, s. 48–49.

911 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 15.

společenským domem, dočasně využívaným k ubytovacím účelům, bylo zprovozněno i fotbalové hřiště, které se však postupně díky výstavbě internátů a obchodního domu na náměstí v šedesátých letech proměnilo v asfaltové parkoviště.⁹¹²

Předpokladem úspěšného angažmá Baťova koncernu ve Zruči nad Sázavou bylo vybudování kvalitní energetické infrastruktury. Důležité bylo především vyřešit problematickou distribuci pitné vody. Sázavská voda nebyla pitná a místní studně byly znečištěny, a proto bylo 15. 11. 1939 započato s výstavbou vodojemu nad městem, na vrcholu kopce Pohorí. V letech 1940 a 1941 byly postaveny malá a velká kotelna a 10. 7. 1941 bylo započato s výstavbou filtrační stanice u cementárny, která měla čerpat vodu ze Sázavy a po přečištění ji čerpadly směřovat do vodojemu nad obytnou čtvrtí.⁹¹³ Paralelně s výstavbou malé kotelny bylo v lednu 1940 přistoupeno k výstavbě závodní tepelné elektrárny, jejíž produkce měla sloužit k pohonu a osvětlení závodního zařízení a objektů. Elektrárna o výkonu 6000 kW a 16 t páry za hodinu byla vybavena nejnovějšími stroji značky Škoda. O dva roky později byla vybudována další elektrárna, jež měla pokrývat energetické nároky továrny i továrního sídliště.⁹¹⁴ V roce 1949 však již byly obě elektrárny přetíženy, takže byl v energeticky nejnáročnějších hodinách proud často vypínán. Situaci vyřešilo až dokončení velkých vodních děl na Vltavě v polovině padesátých let 20. století.⁹¹⁵ Dopravní infrastruktura byla v baťovské Zruči budována postupně: nejprve byl postaven dřevěný most přes Sázavu, který měl sloužit pro přepravu produkce z firemní cihelny,⁹¹⁶ poté bylo překročeno k úpravě stávajících vozovek a výstavbě nové zručské silnice⁹¹⁷ a nakonec byly vybetonovány všechny pěší i jízdní komunikace ve firemním sídlišti.⁹¹⁸ Železniční dopravě byla věnována investice v podobě výstavby čekárny v železniční stanici Baťovy závody (17. 4. 1942).⁹¹⁹ Baťovým koncernem protežovaná letecká doprava byla ve Zruči nad Sázavou rozvíjena až na sklonku čtyřicátých let, kdy byly národním podnikem Sázavan městu Zruči nad Sázavou v roce 1948 poskytnuty pozemky k výstavbě nového letiště, které mělo

912 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 31–33, 51–55.

913 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 13; SOkA Kutná Hora, Archiv obce Zruč nad Sázavou, Pamětní kniha Zruč nad Sázavou (1902–1945), fol. 216; Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 57–58.

914 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 13.

915 Tamtéž, fol. 75.

916 SOkA Kutná Hora, V. spisová manipulace, sign. I-4d, kart. 380, inv. č. 1015.

917 SOkA Kutná Hora, Archiv obce Zruč nad Sázavou, Pamětní kniha Zruč nad Sázavou (1902–1945), fol. 216.

918 SOkA Zlín, Baťa, II/8, kart. 413, inv. č. 413, Večerní české slovo Kolín, 5. 9. 1939.

919 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 58.

současně sloužit jak výcviku pilotů motorových a bezmotorových letadel, tak podnikovým potřebám.⁹²⁰

Zdravotní péče byla zručským baťovcům poskytována od roku 1940. Nejprve v adaptovaném dvojdomku v Okružní ulici čp. 586, k němuž v říjnu 1942 přibyla zubní ambulance ve vedlejším adaptovaném obytném objektu čp. 588.⁹²¹ Baťovské ambulatorium MUDr. B. Noska bylo koncentrovanou formou zlínského firemního zdravotnictví, zahrnovalo totiž ambulanci první pomoci, sociální ústav, zdravotní matriku i zárodek nemocničního zařízení. Pozornost byla věnována i preventivně-hygienické a osvětové činnosti, jež byla šířena prostřednictvím firemního rozhlasu a přednášek BŠP.⁹²²

Ve firemní režii probíhala ve Zruči i distribuce základních životních potřeb, jež byla nejprve realizována v živnostenských provozovnách umístěných v adaptovaných firemních rodinných domech. Firemní prodejna potravin byla do druhého nadzemního podlaží Společenského domu přestěhována v roce 1942⁹²³ a potraviny distribuovala ještě i po druhé světové válce, kdy bylo v prvním roce dvouletky jejími stálými zákazníky 280 rodin, ve druhém roce dvouletky 1000 osob, pro něž bylo navíc otevřeno samostatné oddělení textilu a postavena benzinová stanice.⁹²⁴ Vedle závodních prodejen, v čele s obchodním domem, byly v podnikové režii provozovány také prádelna, jídelna, restaurace, kavárna⁹²⁵ a rovněž závodní knihovna s počátečním fondem 600 svazků (1941), jenž byl ovšem během roku 1942 výrazně rozšířen o německé tituly.⁹²⁶ Více než chléb duchovní však bylo pro namáhavě pracující baťovce ve válečných časech potřebné podnikové stravování, reprezentované nejprve provizorní jídelnou, s hostinskou a výčepnickou koncesí pro výdej pokrmů, výčep piva, vína a ovocného vína, pálených lihových nápojů, kávy, čaje, čokolády a jiných teplých nápojů, včetně držení dovolených her (1939–1941). V roce 1942 byla otevřena závodní restaurace ve Společenském domě. V závodní kantýně se jen v roce 1945 denně stravovalo kolem 900 osob, jimž byla servírována celodenní strava v hodnotě 18 Kčs.⁹²⁷

Stejně jako v jiných baťovských satelitech českých zemí opíral se Baťův koncern v rámci autarkní ekonomické politiky i ve Zruči nad Sázavou o vlastní hospodářské zázemí, konkrétně statek, k němuž náležely vepřiny,

920 SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 413, inv. č. 413, Práce, 12. 10. 1948.

921 SOKA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

922 SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 414, inv. č. 414.

923 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 15.

924 MZA v Brně, Svit, I/1, inv. č. 228, Korespondence Zruč nad Sázavou 1945–1948.

925 SOKA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

926 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 23.

927 SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 413, inv. č. 413, Rudé právo, 29. 11. 1945.

kravíny, mlékárna, lihovar a zahradnictví s rychlírnou zeleniny.⁹²⁸ Plánována byla i stavba porážky, realizovaná ovšem až v roce 1949.⁹²⁹ Podniková jatka s kapacitou 7000 kusů poraženého dobytka ročně byla ovšem postavena již v letech 1940–1941 a na deset let pronajata městu, v případě pasivní bilance zdarma.⁹³⁰

SPOLEČENSKÝ VÝVOJ

Základem baťovského profesního školství byla ve Zručí nad Sázavou Baťova škola práce (BŠP),⁹³¹ konkrétně čtyřletá Odborná škola obuvnická a čtyřletá Vyšší lidová škola mladých žen, které v květnu 1940 navštěvovalo 86 chlapců a 135 dívek. Odborná obuvnická škola tehdy disponovala dvěma třídami I. ročníku a vždy jednou třídou III. a IV. ročníku, zatímco vyšší lidová škola provozovala dvě třídy I. ročníku, jednu třídu II. ročníku a dvě třídy III. ročníku, v nichž vyučovalo sedm pedagogů zručské měšťanské školy a sedm mistrů Baťovských závodů.⁹³² Výukové místnosti otevřela krátce po zahájení výroby nejprve v úřednické budově velkostatku, poté ve druhé etáži první tovární budovy a nakonec – po dokončení třítážové dvanáctitřídní obecné školy v březnu 1941⁹³³ – v nové školní budově, do níž se v září 1942 k mužské ševcovské škole z velkostatku nastěhovala i večerní BŠP Baťovských mladých žen. První tovaryšské zkoušky absolvovalo ve Zručí v červnu 1943, pod dohledem ředitele odborné obuvnické školy Emila Roučka, 31 tovaryšů. Nejnadanější z učňů mohli ve studiu pokračovat na mistrovské škole ve Zlíně, kde trávili pět hodin na pracovišti a čtyři hodiny v lavicích, zatímco ve Zručí učni pracovali devět hodin a večernímu studiu věnovali jen tři hodiny čtyři dny v týdnu.

Nová školní budova z roku 1941 sloužila vedle profesního a obecného školství, jemuž firma finančně přispívala např. saturováním schodku školního rozpočtu (1941), rovněž firmou podporovaným zájmovým organizacím, ať již to byl hudební kroužek nebo fotokroužek, a také podnikovým kurzům německého, anglického a francouzského jazyka, obchodní korespondence a těsnopisu. Tělovýchovné aktivity se odehrávaly ve školní tělocvičně a na přilehlém školním hřišti. Činnost BŠP byla ukončena v roce 1946 v rámci

928 SOKA Zlín, Baťa, XVI, kart. 1765, inv. č. 20.

929 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 58.

930 SOKA Kutná Hora, Archiv obce Zruč nad Sázavou, Pamětní kniha Zruč nad Sázavou (1902–1945), fol. 153; SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 414, inv. č. 414, Zlín, 1940/12.

931 SOKA Zlín, Baťa, II/5, kart. 1222, inv. č. 187.

932 SOKA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

933 SOKA Zlín, Baťa, XV, kart. 1718, inv. č. 1367–1369.

Poválečné oslavy v baťovské Zručí nad Sázavou na nedatované fotografii z druhé poloviny čtyřicátých let 20. století.

centralizace poválečného československého školství.⁹³⁴ Nahradit ji měla ve školním roce 1946/1947 večerní Osvětová škola pro mládež, v níž probíhala výuka národohospodářství, základů zdravotvědy, etiky a sociologie, dějepisu, literatury a politické výchovy.⁹³⁵ Alternativou bylo i otevření exportní školy Baťových závodů ve Zlíně pro absolventy BŠP nebo žáky čtvrtých ročníků měšťanských škol s pětiletou praxí v Baťových závodech.⁹³⁶

I po roce 1946 se ve Zručí nad Sázavou setkávali členové Klubu absolventů BŠP, působícího ve všech baťovských satelitech na československém území⁹³⁷ a pořádajícího pravidelné přednášky a odborná setkání.⁹³⁸ Jen

934 SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 413, 414, inv. č. 413, 414; Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 81; Janatová, J. (ed.): *Almanach 1918–1998. Zručské noviny 1*, 1999, příloha.

935 SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 413, inv. č. 413, Svobodné noviny, 24. 8. 1946.

936 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 53.

937 Tamtéž, fol. 19.

938 SOKA Zlín, Baťa, II/8, kart. 414, inv. č. 414, Zlín, 19. 9. 1941.

formálně na tradici baťovského profesního školství mohlo po únoru 1948 navázat Středisko pracujících dorostu (1953), dvouletá večerní (jedenáctiletá) střední škola, pobočné pracoviště JŠŠ Ledec nad Sázavou (1953), z níž vzešel i podnikový ředitel Sázavanu a posléze výrobní náměstek Svitlu, n. p., Gottwaldov, František Hladík (1954).⁹³⁹ S obdobným osudem se potýkala i (dvouletá) mistrovská průmyslová škola obuvnická a střední odborné učiliště ve Zručí nad Sázavou (1959),⁹⁴⁰ které se spolu se znárodněným továrním areálem koncernu Baťa stalo kulisou celovečerního hraného filmu Miloše Formana *Lásky jedné plavovlásky* (1965).

K rozvoji státem či politickými stranami podporovaných organizovaných forem společenského života došlo ve znárodněném baťovském podniku ve Zručí nad Sázavou až po skončení druhé světové války, a to pod egidou Komunistické strany Československa, jejíž místní organizace byla ustavena již 11. 6. 1945 a závodní organizace 30. 8. 1945. S poválečným národohospodářským významem podniku korespondovaly i četné návštěvy předních představitelů KSČ v čele s Klementem Gottwaldem, který podnik navštívil 22. 5. 1946. V té době měla závodní organizace KSČ přibližně 500 členů,⁹⁴¹ po únoru 1948 pak asi 700 členů, včetně vedení vyměněného čistkami akčního výboru.⁹⁴² Komunisté dirigovali i závodní revoluční radu, ustavenou již 23. 5. 1945, která rozhodovala prakticky o všech hospodářských, sociálních i pedagogických otázkách podniku. Závodní odborová rada byla konstituována 12. 8. 1945 a jedním z jejích prvních úkolů byla v říjnu 1945 distribuce jednoho páru obuvi zdarma v řadách zaměstnanců.⁹⁴³ Pod křídla ROH přešel v roce 1947 i Svaz české mládeže, nadvakrát zakládaný v září 1945 a pro nezájem členstva opět na jaře 1946,⁹⁴⁴ a subjektem ROH byl i Závodní klub ROH, n. p., Sázavan, založený pro zaměstnance a jejich rodinné příslušníky v říjnu 1949.⁹⁴⁵

V protektorátních letech byl centrem společenského života ve Zručí Společenský dům (Hotel Baťov) s tanečním sálem, klubovny, knihovnou, kinosálem, hostinskými pokoji, dvěma jídelnami, restaurací, kavárnou, kuchyní a firemními prodejny.⁹⁴⁶ Široká škála restauračních a společenských zařízení Společenského domu však mohla být plně rozvinuta až v mírových

939 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 155–156.

940 Tamtéž, fol. 198.

941 Tamtéž, fol. 53.

942 Tamtéž, fol. 55.

943 Tamtéž, fol. 57.

944 Tamtéž, fol. 59.

945 Tamtéž, fol. 78.

946 SOKA Zlín, Baťa, XV, kart. 1726, inv. č. 1494–1497.

časech po roce 1945,⁹⁴⁷ protože od září 1943 měla Společenský dům se školou a hřištěm v rodinné čtvrti v nájmu nacistická mládežnická organizace Hitlerova mládež (Hitlerjugend). Roční nájemné činilo více než 800 000 K.⁹⁴⁸ Společenský dům sice zůstal zručským baťovcům od podzimu 1943 až na výjimky uzavřen, v provozu však byl i nadále firemní biograf,⁹⁴⁹ který v roce 1941 doplnil starší, ovšem neozvučený biograf, jež od roku 1929 provozovala místní sokolská jednota.⁹⁵⁰ Promítací zařízení firemního biografu, který neměl promítat v neděli, aby nekonkuroval starší sokolské licenci, bylo v dubnu 1941 umístěno v tovární budově č. 2,⁹⁵¹ v níž občas působilo i ochotnické divadelní sdružení Baťových mladých mužů a žen,⁹⁵² založené společně s pěveckým kroužkem jako třicetičlenné již v roce 1940.⁹⁵³ Scéna Mládí BŠP a Dramatický odbor KABŠP jen v roce 1941 připravily vedle teoretických seminářů několik recitačních a sborových pásem, jednoaktovek a úryvků z hodnotné dramatické literatury.⁹⁵⁴

Spektrum volnočasových organizací od roku 1942 doplňovala závodní dechová hudba K. Kadeřábka, bývalého kapitána československé armády, pořádající – před zákazem vydaným v roce 1943 – každý čtvrtek na zručském náměstí večerní proměnné koncerty dechové hudby, doplňované vystoupeními hudebního kroužku zaměstnanců pod vedením J. Hlavatého.⁹⁵⁵ Profesionální divadelní soubory nebo jen jejich jednotliví členové zprvu vystupovali v kulturním domě umístěném od roku 1946 ve vile bývalého vedoucího závodu L. Klátila, od dubna 1950 pak v Divadle pracujících, postaveném v letech 1948–1950 s podporou centrálního ředitelství baťovských závodů ve Zlíně.⁹⁵⁶ První divadelní budovu v ledečském okrese otevírala v nastudování pražských umělců Smetanova *Prodaná nevěsta* a hned následujícího roku 1951 v něm zazněla Dvořákova *Rusalka* (Opera Národního divadla v Praze). Většinou však z jeho pódia zněly komunistické agitky, Navarův *Pochod Sázavanu* nebo sborové písně svazáckého pěveckého souboru

947 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středoečeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 259–260.

948 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, fol. 15; SOkA Zlín, Baťa, I/7, kart. 533, inv. č. 241.

949 SOkA Zlín, Baťa, I/6, kart. 324, inv. č. 495.

950 SOkA Kutná Hora, V. spisová manipulace, sign. I-4d, kart. 380, inv. č. 1015.

951 SOkA Kutná Hora, Archiv obce Zruč nad Sázavou, Pamětní kniha Zruč nad Sázavou (1902–1945), fol. 155–156.

952 Benešová, J.: *Moderní výstavba Zruče nad Sázavou a firma Baťa*, s. 80.

953 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 21.

954 SOkA Zlín, Baťa, II/8, kart. 414, inv. č. 414, Zlín, 17. 10. 1941.

955 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 23.

956 Tamtéž, fol. 61.

Partyzán, vedle nějž v podniku působily hned tři závodní orchestry, smyčcový, dechový a jazzový.⁹⁵⁷

Již věkové složení zaměstnanců s převahou osob nejmladších ročníků produktivního věku predestinovalo zručský závod Baťa k bohatému rozvoji sportovních aktivit, financovaných – podobně jako výstavba sportoviště před Společenským domem – koncernem Baťa. Až v šedesátých letech bylo staré baťovské sportoviště zastavěno a nahrazeno novým sportovním areálem Na Zářečí, v němž byl již od roku 1953 budován stadion.⁹⁵⁸ Pionýrem sportovních aktivit Baťových zaměstnanců byl ve Zručí nad Sázavou oddíl kopané Baťových mladých mužů, hrající od počátku roku 1940 pod vedením vychovatele E. Roučka na hřišti SK Sázavan v místní části Závist. V podstatě současně s fotbalovým klubem byly ve Zručí nad Sázavou kladeny základy lehkotletického oddílu, který se poprvé prezentoval na jaře 1940 dvoukilometrovým jarním během kolem Nové Zruče, oficiálně však byl ustaven až následujícího roku 1941. O dva roky později již disponoval lehkotletickou dráhou, vržištěm a doskočištěm a úspěšně participoval na mistrovství Východočeské župy s oddíly z Čáslavi, Havlíčkova Brodu, Humpolce a Vlašimi. V roce 1941 byl konstituován Zimolkův závodní oddíl boxu, který se prvně prezentoval v jídelně ve druhé tovární budově v lednu 1942 v zápase s baťovským oddílem Třebíč-Borovina (Zručští prohráli 6 : 10). Vedle oddílu šachu, lukostřelby, stolního tenisu, vodáckého oddílu a skupiny lyžařů byl v roce 1942 mezi posledními konstituován oddíl házené, záhy rozdělený na družstvo dorostenců a dorostenek, který před vybudováním samostatného hřiště na házenou před Společenským domem (1943) hrával na fotbalovém hřišti. Snad kvůli chybějící podpoře ze strany závodu družstvo házené neuspělo v roce 1944 při pokusu probojovat se do ligy.⁹⁵⁹ Již v roce 1940 doplňovali aktivity baťovských sportovců agilní letečtí modeláři a skauti BŠP, organizovaní v rámci Junáka.⁹⁶⁰

Čilý sportovní a tělovýchovný ruch byl ve Zručí nad Sázavou od příchodu prvních baťovců předzvěstí nových časů, které daly vale konzervativnímu duchu venkovského maloměsta. Zručské ulice, obchody a restaurace plnily od přelomu třicátých a čtyřicátých let zástupy baťovských kolonistů a snad v každém obytném domě ve staré Zručí nad Sázavou měli starousedlíci na bytě nějakého baťovce. Původní obyvatelstvo se jich však zpočátku obávalo, především kvůli kupní síle a zájmu o obecní záležitosti.⁹⁶¹ Ve sblížování

957 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 89.

958 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 262.

959 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, fol. 25–27.

960 SOkA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

961 SOkA Kutná Hora, Archiv obce Zruč nad Sázavou, Pamětní kniha Zruč nad Sázavou (1902–1945), fol. 218.

starousedlíků s baťovskými kolonisty ovšem sehrály právě firmou podporované subjekty společenského, a hlavně sportovního života nevídanou roli, zvláště v okolí dřevěné kantýny, která se brzy proměnila nejen v centrum závodního stravování, ale i kulturní stánek každotýdenních sobotních tanečních zábav.⁹⁶² Ještě v roce 1947 nicméně panovalo mezi starousedlíky a řadovými zaměstnanci napětí, zvláště když spotřební návyky konzumně orientovaných baťovců vedly k častým výpadkům v zásobování a nedostatku zboží v místních obchodech.⁹⁶³ Nezdá se ostatně, že by k překonání tenzí mezi původním a nově přišedším obyvatelstvem napomohly hrdinské skutky komunistů Františka Gabriše a Josefa Šubrta, popravených v Drážďanech v roce 1943 za ilegální činnost v závodě,⁹⁶⁴ nebo krátkodeché vydávání závodního periodika *Sázavan* (1949–1953).⁹⁶⁵

962 SOkA Zlín, Baťa, I/3, kart. 24, inv. č. 40, fol. 153.

963 Rebhán, M.: Baťovský fenomén ve středočeské krajině. *Historická geografie*. 2011. 37(2), s. 264.

964 SObA v Praze, Sázavan, Kronika, Sázavan, n. p., Zruč nad Sázavou (1939–1990), fol. 17.

965 Tamtéž, fol. 77, 104–105.